

**Gettósodó térség, gettósodó
iskolarendszer**

**Increasingly Recalling a Ghetto: a Region and Its
School System**

The small region of Encs is a part of the country full of small villages where the population of which has been in steady decrease since the beginning of the century. The disadvantages stemming from the disparity of these parts are inherited in the case of the Gypsy population through the school system.

A nyolcvanas évek végén kezdődő gazdasági-társadalmi átalakulás jelentősen megváltoztatta a különböző helyzetű társadalmi rétegek térbeni elhelyezkedését. A nagyvárosok szakképzetlen munkanélküliei, a felszámolt munkásszállók lakói közül sokan visszakényszerültek korábbi lakóhelyeikre, az aprófalvakba. Később sokan közülük a jobb megélhetés reményében visszaköltöztek a városba, akár a hajléktalanság, önkényes lakásfoglalóvá válás árán is. Ezekről a migrációs folyamatokról, ezen falvak és városrészek átalakuló etnikai, szociális összetételéről, állapotáról csak az egyes településtípusok népességének növekedése, illetve fogyása vonatkozásában vannak ismereteink.¹ Jelen tanulmányban azt próbálom felvázolni, hogyan változott meg az elmúlt évtized társadalmi-gazdasági változásainak hatására egy aprófalvas kistérség demográfiai, szociális és etnikai összetétele, hogyan alakult a kistérség társadalmának térbeni elhelyezkedése, és ez milyen változásokat okozott az iskolarendszerben.

**1. Demográfiai, etnikai változások az Encsi kistérségben
1960–2001**

Az Encsi kistérség olyan aprófalvas része az országnak, amelynek lakossága a múlt század elejétől csökken. Ez a lakosságcsökkenés az 1960–1970-es években gyorsult fel. Az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió által 1971-ben életképtelennek nyilvánított falvakból elvontak minden forrást és intézményt, a szerepkör nélküli falvakat a nagyobb településekhez körzetesítették be. Az elnéptelenedő aprófalvak leírása a nyolcvanas évek szociográfiáinak egyik központi témája volt.

A természetes szaporodást, illetve fogyást és a vándorlási különbözetet mutató adatsorból jól látszik, hogy a hihetetlenül magas elvándorlást a hetvenes években még valamennyire ellensúlyozni tudta a területre egyébként is jellemző magas termékenység. Az elvándorlás erősen szelektív jellege, azaz hogy a lakónépességnél jóval magasabb arányban csökken az aktív keresők aránya,² arra utal, hogy elsősorban a fiatal munkavállalók költöztek el a térségből. Ez a települések folyamatos előregedéséhez vezetett, amit jól mutat az 1980–1989 közötti természetes szaporodás negatív egyenlege.

¹ Ladányi János – Szelényi Iván: Szuburbanizáció és gettósodás. *Kritika*.

² Beluszky Pál: Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai. *Földrajzi Értesítő* 1977. 3–4.

1. tábla

**A lakónépesség változása az Encsi
kistérségben³**

	lakónépesség változása 1960-hoz képest a kistérségben % (N)
1960	100,0 (N = 45 954)
1970	89,8
1980	82,7
1990	75,6
2001	76,5

2. tábla

**A természetes szaporodás
és a vándorlási különbözet alakulása
az Encsi kistérségben⁴**

	Természetes szaporodás	Vándorlási különbözet
1970–1979	1900	–5145
1980–1989	–183	–3110
1990–2001	211	209

1990 után megfordult a trend. 1990 és 2001 között a kistérség településeinek lakónépessége növekedett, a vándorlási különbözet és a természetes szaporodás is pozitív lett. Ezzel egy igen tartós demográfiai trend változott meg.

Arról, hogy eközben hogyan változtak az etnikai arányok a kistérségen belül, az iskolai statisztikákból vannak adataink, 1992-ből utoljára. Kertesi Gábor iskolai adatait a közvetlen összehasonlíthatóság kedvéért azonos területi egységre – az 1970. évi járási/városi beosztásra vetíti. Mivel ezek az általános iskolai adatok teljes körűek, kisebb területi egységekre is viszonylag megbízható képet adnak a cigány népesség megoszlásáról.⁵ A Kertesi által közölt adatok és az általunk készített, kistérségre teljes körű iskolai felmérés nem azonos területre vonatkozik. Csak azt tudjuk, hogy a járás több települést foglalt magába, mint a kistérség. Ezért az 1992. és a 2000-es adatok közvetlenül nem összehasonlíthatók.

³ Népszámlálás 2001. Területi adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye

⁴ Népszámlálás 2001. Területi adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

⁵ Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon Bp. 1998 316.

**Az iskolába járó cigány gyerekek arányának változása
az Encsi járásban és kistérségben**

	Cigány gyerekek aránya az iskolában (%)
1970	22,7 (N = 1947)
1980	21,9 (N = 1679)
1989	4,6 (N = 1540)
1992 (1)	27,8 (N = 1658)
2002	43,6 (N = 1962)

1970 és 1980 között a cigány gyerekek száma 268 fővel, ezzel párhuzamosan arányuk is 0,8%-kal csökken az iskolában. Ebben az időszakban a kistérségre a magas természetes szaporulat mellett a jelentős elvándorlás volt a jellemző. Ez arra utal, hogy a cigány gyerekek családjait ez az elvándorlás hasonlóképpen érintette, mint a nem cigányokét.

1989-ben a cigány gyerekek aránya a járás iskoláiban 21,9% volt, ez 2,7%-kal magasabb az 1980-as aránynál. Miközben 1980–1989 között a cigány gyerekek aránya nőtt, számuk tovább csökkent, és a nem cigány gyerekek aránya és száma is apadt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a nem cigány családok ebben az időszakban már inkább el tudtak költözi a térségből, mint a cigány családok.

1989 és 1992 között a cigány gyerekek aránya további 3,2%-kal nő, de itt már számuk is növekedik. Ebben az időszakban kezd megfordulni a több évtizedre visszatekintő demográfiai trend, és kezd a kistérség lakosság száma növekedni. Valószínűsíthető, hogy ekkor a kistérségben maradt családok elköltözni már nem tudtak, viszont megindult a felszámolt gyárok veszteségeinek visszaköltözése, elsősorban Miskolcra.

1992 és 2001 között a cigány gyerekek aránya az iskolában jelentősen, 15,8%-kal növekedett, miközben számuk is nőtt.

Összegezve az eddigieket, az Encsi kistérség demográfiai helyzetének változásáról elmondható, hogy a több évtizede tartó lakónépesség csökkenés megállt, sőt növekedett is. Ezzel igen tartós demográfiai trend változott meg, ami nagyobb mértékű lakosságcserevel és a lakónépesség etnikai összetételének megváltozásával járt együtt.

2. Szegénység és etnicitás

Az Encsi kistérség településeinek iskoláiban végzett teljes körű felmérésből 4503 gyerekről vannak adataink.⁶ A kistérség minden iskolájában minden gyerekről megkérdeztük az öt tanító tanárt, hogy a gyereket cigánynak gondolja, szegénynek tartja-e, illetve a gondviselőknak van-e egy vagy két állandó jövedelme, vagy csak alkalmi munkákból, segélyekből vannak bevételeik.⁷ A kistérség iskoláiban tanító tanárok a településeken lakó iskolások 43,6%-át mondták cigánynak, 38,4%-át szegénynek.

⁶ Az adatfelvétel 2002 tavaszán az Encsi és a Sellyei kistérségben történt a Kemény István által az MTA Kisebbségkutató Intézetében folyó kutatások „Lakóhelyi szegregáció” című alprogramjában.

⁷ A módszerről lásd: Ladányi János: A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének alakulása Budapesten. *Valóság* 1989/6

A cigány tanulók közül 61,4%-ot, a nem cigány tanulók közül 20,4%-ot mondtak szegénynek, tehát a cigánynak mondott tanulóknak háromszor akkora az esélyük arra, hogy szegénynek tartsák őket, mint nem cigány társaiknak.

A gyerekek 32,5%-a olyan családból érkezik, amelyben a gondviselőknek nincs állandó jövedelme, nem aktív munkaerő-piaci szereplők, csak segélyekből, járadékokból, alkalmi munkákból élnek. Ez rendkívül magas arány, ha tudjuk, hogy az országban ebben a kistérségben a legmagasabb a munkanélküliség.

Ha etnikai csoportonként vizsgáljuk ugyanezt az adatot, elmondható, hogy a cigány gyerekek 66,2%-a, míg a nem cigány gyerekeknek csak a 9,2%-a él olyan családban, ahol nincs állandó munkából szerzett jövedelem. Két állandó jövedelemmel rendelkező családok esetében az etnikai arány fordított: cigány gyerekek közül csak 6,5%, míg a nem cigány gyerekek közül 57,9% él ilyen családban. A cigány és nem cigány gyerekek gondviselőinek foglalkoztatottságbeli különbözősége, aránytalansága több, mint nyilvánvaló.

3. Települések közötti megoszlás

Az Encsi kistérségben az egyetlen város Encs. Az 54 faluból 36 aprófalú, ezen belül 16 településen a lakosság nem éri el a 200 főt. Ha az általános iskolás gyerekek arányát nézzük településnagyság szerint, látható, hogy a 200 fő alatti településeken nagyon kevés gyerek van, ami arra utal, hogy e 16 település többsége előregedő aprófalú.

4. tábla

Iskoláskorú gyerekek egyes csoportjainak aránya településnagyság szerint (%)

Település nagysága	Települések száma	Ált. isk. gyerekek aránya a teljes népességben belül % (N)	Cigány gyerekek aránya az iskoláskorú gyerekek között % (N)	Szegény gyerekek aránya az iskoláskorú gyerekek között % (N)	Állandó jövedelemmel nem rendelkező családból érkező gyerekek aránya isk. között % (N)
01–99	16	9,5	47,1	51,6	44,4
200–499	20	13,6	59,2	52,4	50,3
500–999	9	11,8	48,2	42,4	35,5
1000–1999	7	13,1	40,7	36,1	28,0
2000–4999	2	13,0	41,6	25,1	28,7
Encs	1	12,7	28,9	31,2	20,7
Összesen	55	12,7 (4503)	43,6 (1962)	38,4 (1709)	32,5 (1339)

Az iskoláskorú cigány gyerekek aránya a 200–499 lakos közötti településeken a legmagasabb, 59,2%. Ugyanakkor minden településnagyságban igen magas a cigány gyerekek aránya, a magas etnikai arányszám nem korlátozódik csak az aprófalvakra. Az iskoláskorú szegény gyerekek és az állandó jövedelemmel nem rendelkező családokban élő gyerekek aránya is a 200–500 fő közötti településeken a legmagasabb, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy ezeken a településeken minden második gyerek olyan családból érkezik, amelyet a tanár szegénynek tart, illetve minden második gyerek olyan családból érkezik, ahol a családban nincs állandó munkából szerzett jövedelem. Ez nemcsak a magas etnikai arányból, illet-

ve szociális és etnikai arányok összekapcsolódásából ered, hanem ezek súlyos területi hátrányokkal való tetőzéséből következik, hiszen a hasonlóan magas cigány arányú, de nagyobb népességszámú településeken ezek a szociális helyzetre vonatkozó arányszámok elkezdene csökkenni.

Míg tehát a vizsgált kistérségben a cigányok településen belüli aránya lényegében településnagyságtól független, addig a szociális helyzet erősen összefügg azzal: a nagyobb településeken kevesebb szegény gyerek él.

Encs, az egyetlen város és kistérségi központ kivételezett helyzete jól látszik az adatokból: a cigány gyerekek aránya és a foglalkoztatottsági adatok jelentősen alacsonyabbak a kistérségi átlagnál.

Mindent összevetve elmondható, hogy a kistérség 55 településéből a 36 aprófaluban tűnik fel koncentráltan két fontos jelenség: egyfelől az előregedő, elnéptelenedő aprófalvak, másfelől az etnikailag és szociálisan homogenizálódó, rohamosan „elcigányosodó” települések problémája.

4. Térbeni elhelyezkedés

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk arról, mely településekre jellemző az etnikai koncentráció, a fálvakat a cigány gyerekek aránya szerint csoportosítottam.

5. tábla

A falvak csoportosítása a településen lakó általános iskolás korú cigány gyerekek aránya szerint

Iskoláskorú cigány gyerekek aránya a településen	Iskoláskorú gyerekek aránya az adott településtípusban	Települések száma	Településekből 500 fő alatti lakosa van
nem lagnak cigányok	6,9%	14	13
30% alatt	24,9%	7	2
30–60% között	29,0%	16	9
60% felett	39,2%	17	12
Összesen	100% (N = 3632)	54	36

Az Encsi kistérségben 14 olyan település van, ahol egyáltalán nem, vagy csak egy cigány család lakik. Ezen a 14 településen a kistérség lakosságának csak igen kis része, 6,9%-a lakik. Ezek a települések egy kivételével mind 500 fő alatti aprófalvak. A 13-ból 9 településen 200 fő alatti a lakosok száma, ezekben a falvakban az iskoláskorú gyerekek száma sokszor csak 2-3 fő, de a 10 főt soha nem éri el. Erről a kilenc településről elmondható, hogy ha nem történik semmi változás, teljesen el fognak néptelenedni.

Az a hét település, ahol a cigány gyerekek aránya 30% alatt van, kettő kivételével mind olyan nagyobb település, amely földrajzi elhelyezkedése miatt kivételes helyzetben volt: határátkelőhely, a kistérségi központ közvetlen közelében vagy a vasúti fővonal mellett helyezkedik el. Ezeken a településeken a különböző társadalmi csoportok, a cigányok és nem cigányok térbeni elhelyezkedése megfelel annak, ami országos szinten is tapasztal-

ható: cigánytelepen és CS-házias telepen élnek a legszegényebb cigány családok, a falun belül elszórtan pedig a tehetősebbek.

A falu társadalmi összetétele változóban van annak a 16 településnek a többségében, ahol az iskoláskorú cigány gyerekek aránya 30–60% között van. A települések társadalmának változását jól mutatja a szülők iskolaválasztása. Jellemző, hogy iskolakörzetek összevonásával, új iskolák alapításával teremtik meg a nem cigány gyerekek számára a megfelelőnek ítélt iskoláztatás lehetőségét. A megfelelőnek ítélt iskola nem feltétlenül a jobb tárgyi és személyi feltételeket és lehetőségeket jelenti, hanem a cigány tanulók „elviselhetően” alacsony arányát.

A másik jelenség, amely a falvak társadalmának átalakulására utal az, hogy ezek a települések, az ingatlanárak drasztikus csökkenésével „megnyíltak” a legszegényebb rétegek beköltözése előtt, akik általában a legrosszabb állapotban levő házakat tudják megvásárolni. Ezzel megindul a falu gettószodása, ami a telekárak további eséséhez vezet.

Összességében erről a 16 településről, ahol jelenleg az általános iskolás korú gyerekek aránya 30–60% között van, elmondható, hogy ha semmilyen társadalompolitikai, településpolitikai beavatkozás nem történik, visszafordíthatatlanná válik a fentebb leírt homogenizációs folyamat.

A harmadik csoportba azokat a településeket soroltam, ahol az általános iskolás korú cigány gyerekek aránya 60% felett van. Ezek azok a települések, ahol az etnikai homogenizáció annyira előrehaladt, hogy a településen belül vannak alacsonyabb és magasabb státusú részek, amelyek őrzik az egykori szegregált településrészek, a „cigánytelepek” nyomát, de ma a településen belül etnikai elkülönültség már nem tapasztalható, gyakorlatilag az egész falu cigányteleppé vált.

A nyolcvanas években a kutatók két alapvető fontosságú tendenciára hívták fel a figyelmet. Az egyik az alacsony státusú, leromló, slumosodó városi lakónegyedek, a másik a sorvadó kistelepülések, aprófalvak egy részének „elcigányosodása”.⁸ Ezen aprófalvak helyzetével számos kutatás foglalkozott, több esettanulmány, szociográfia készült az elemzett kistérségben is. Ezek a tanulmányok részletesen leírják az elmúlt évtizedek politikai döntéseinek migrációs hatásait: a lehetőségekkel rendelkezők menekülését jobb helyzetű falvakba, és a megüresedő házakba érkezőket, akik általában a falusi szegénység legelesettebb rétegeit képviselik, a környező cigánytelepek lakóit, és minden más hányatott sorsú családot. Ezekben a falvakban olyan csonka társadalmak alakultak ki, ahol a falu lakóinak jelentős részére jellemző a több generációra visszatekintő szegénység, az alacsony iskolázottság, a rossz érdekérvényesítő képesség.

⁸ A teljesség igénye nélkül:

Csalog Zsolt: Cigányfalu Baranyában. *Kritika* 1970/10. szám

Havas Gábor: A faluba faluvá növekedés – egy kivételtől eltekintve. In: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1976-ban végzett kutatásról.* MTA Szociológiai Intézet 1976.

Ladányi János: A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének alakulása Budapesten *Valóság* 1989/6. szám

Ladányi János – Szelényi Iván: Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In: *Csenyéte antológia* 1998.

Havas Gábor: A kistelepülések és a romák In: *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón.* Szerk.: Glatz Ferenc Bp. 1999.

Fleck Gábor – Virág Tünde: *Egy beás közösség múltja és jelene.* MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Bp. 1999.

Ezen aprófalvak lakói mind térben, mind társadalmilag távol kerültek más társadalmi rétegektől, külső csoportokhoz tartozókkal való érintkezésük minimális és erősen hierarchizált, nincsenek minták, referenciaként működő csoportok.

A nyolcvanas évek végén az Encsi kistérségben még csak egyetlen gettósodott aprófaluról lehetett beszélni, ma 17 községről, ahol a községekben élő általános iskolás korú gyerekek 39,2%-a a többségi társadalomtól teljesen szegregált, gettósodott körülmények között él. E jelenség mind nagyságát, mind formáját tekintve teljesen új, nem értelmezhető a korábbi falu-cigány telep, gettósodott aprófaluk kategóriáiban.

Ha ezen a 17, etnikailag homogénnek tekintett településen, azaz ahol az általános iskolás korú cigány gyerekek aránya 60% felett van, megnézzük a foglalkoztatottsági adatokat, ti. hogy milyen arányban élnek a településen olyan gyerekek, akiknek a családjában nincs állandó jövedelem, a kisebb településeken egészen tragikusak az arányok. Azon a 12 településen, ahol 500 fő alatti a lakosok száma és a cigány gyerekek aránya 60% felett van, a gyerekek 2/3-a olyan családból érkezik, ahol nincs állandó jövedelem, csak segélyekből, alkalmi munkákból élnek. Ilyen magas aránynál feltételezhető, hogy az állandó jövedelemmel rendelkezők kiteszik a falu működését szolgáló intézmények személyzetét: az iskolában, óvodában, önkormányzati hivatalban, postán, boltban, kocsmában dolgozókat. Gyakorlatilag ők az a személyzet, akik „üzemeltetik” az adott szociális-etnikai gettót, ők rendelkeznek minden forrás felett, azzal jutalmazták a hűséget és megbízhatóságot, vagy büntetnek azok megvonásával. Ez a megvonás – ami többnyire a segélyekre, kölcsönökre, közhasznú munkaalkalmakra vonatkozik, az adott család teljes ellehetetlenülését jelentheti. A források feletti rendelkezés és azok elosztása feudális viszonyok közé rendezi az egyének közötti kapcsolatokat.

Mindent egybevetve az Encsi kistérség 54 településének megoszlásáról elmondható, hogy csak 12 olyan település van, ahol a cigányok aránya és térbeni elhelyezkedése az országos helyzethez hasonló, 9 olyan falu van, amelyek túlnyomó többségében a nem cigány népesség előregedett és rohamosan fogy, ha nem történik semmilyen változás, el fog néptelenedni. 16 az olyan települések száma, ahol megindultak az etnikai homogenizáció felé mutató társadalmi folyamatok, és 17 etnikailag szegregált település található.

Ez a kistérség településeinek zömét érintő tendencia azért fontos, hogy azt már ne csak településszintű problémaként, hanem nagyobb területi egység összefüggésében tudjuk értelmezni.

5. Gettósodás és iskolarendszer

A rendszerváltás után a társadalmi és területi egyenlőtlenségek erősödésével párhuzamosan a különböző fenntartású és eltérő ideológiai-módszertani alapon szerveződő iskolák közötti szelekció felerősödött. Az iskolarendszer mindig az adott gazdasági-társadalmi feltételek között működik, csökkenthet vagy felerősíthet egyenlőtlenségeket. Ebben az esetben az oktatási rendszer, az iskola nem csökkent, hanem igen jelentősen felerősíti a lakóhelyi egyenlőtlenségeket, települések közötti szegregációt és a gettósodást.

A lakóhelyi szegregáció, a gettósodás, azaz a cigány lakosság egyes településeken, városrészekben, bekövetkezett rohamos mértékű növekedése mellett az iskolai elkülönítés erősödésében igen jelentős szerepet játszik a többségi társadalom ilyen célú törekvése is. E kistérség példája azt mutatja, hogy az elmúlt évtized gazdasági-társadalmi változásai, a szabad iskolaválasztás átformálja egy etnikailag homogenizálódó, gettósodó kistérség iskolaszervezetét. A kistérségben élő, a lehetőségek szűkülése, az ingatlanok elérhetetelenedése miatt jobb lehetőségekkel rendelkező településekre elköltözni nem tudó, többség-

ben nem cigány lakosság a mobilitás egyetlen esélyét jelentő intézmény, az iskola saját érdekei szerint való átalakításával teremti meg gyerekei számára a mobilitáshoz szükségesnek vélt feltételeket, miközben a többségében cigány, „esélytelenek” csoportját szegregálja.

1990 után a helyi önkormányzatok – szűkös lehetőségeik között – de eldönthették, hogy a település iskoláskorú gyerekeit, hol, milyen körülmények között iskoláztatják. A lehetőségek skálája megegyezett a települések közötti különbségekkel. A jobb helyzetben levő települések, magasabb státusú lakóikkal válogathattak a fejkvótára vadászó iskolák között, vagy fenntarhatták, esetleg újraindíthatták iskoláikat. Az alacsony státusú, többségében cigány lakosú települések önkormányzatai örülhettek, ha továbbra is megtűrték őket az iskolakörzetben.

Ezen felül a szülő szabadon eldönthette, hogy az önkormányzat által választott iskolában taníttatja gyermekét, vagy saját döntése alapján más iskolába iratja.

A tereptapasztalatok, a tanárokkal és a szülőkkel készült interjúk alapján világossá vált, hogy azokon a területeken, mint például vizsgált térségünkben is, ahol az iskoláskorú népességben belül a cigányok aránya az országos átlagnál lényegesen magasabb, az iskolaválasztásnál az elsődleges, legmeghatározóbb szempont a cigány gyerekek iskolai aránya.

5.1. Erőteljes iskolai koncentráció Encsen

A kistérségben lakó általános iskolás korú gyerekek 26,3%-a, 1183 fő tanul a kistérségi központ, Encs iskoláiban, miközben a településen csak 871 iskoláskorú gyerek él. Ezekben az iskolákban – a cigányok által sűrűn lakott városrész kétszintű tagiskolájának kivételével – a cigány gyerekek aránya a kistérségi átlagnak majdnem csak fele (24,3%), ami jól jelzi, mind a település, mind az iskolák kivételezett helyzetét.

Az Encsen élő és az itt tanuló gyerekek létszáma közötti jelentős különbség alapvetően két forrásra vezethető vissza: az iskolatársulásból bejáró tanulóokra és a szülői akaratra a városi iskolába hozott gyerekekre.

1995–1996-ban két település tagiskolája jelezte csatlakozási szándékát Encs magasabb státusú iskolájához. Ezekben a településeken korábban is csak alsó tagozatos oktatás folyt, a felsősök más település iskolájában tanultak. Az ezekben a falvakban lakó szülőknek előnyösebb, hogy egy magasabb szakmai presztízsű iskolába járhatnak gyerekeik. Ugyanakkor az encsi iskola is érdekelt volt a társulásban, hiszen a bejáró gyerekek után a normálnál nagyobb fejkvótát kap. A két encsi iskola vitathatatlan szakmai presztízse mellett, a cigány gyerekek iskolán belüli, a kistérség többi iskolájához képest alacsony arányával olyan központi szerepet alakított ki, ami a nem cigány, nem szegény szülők gyermekeit arra készíteti, hogy lehetőség szerint ide írássák gyermekeiket. Az iskolatársulásokkal és az iskolakörzetben kívülről szülői akaratra az encsi iskolába hozott gyerekekkel az iskolák finanszírozása, anyagi lehetőségei a településen belül folyamatosan csökkenő gyerekszám ellenére javulnak.

5.2. A kistérség községei és az iskolakörzetek

A kistérség települései 17 iskolakörzetbe tartoznak, amelyek közül az egyik Encs. Ha az 54 községhez tartozó 16 iskolakörzetet iskolákban tanuló cigány gyerekek aránya szerint csoportosítom, első pillantásra nyilvánvaló, hogy a helyzet lényegesen más, mint a települések vizsgálatánál. (5. tábla)

Egyetlen olyan iskolakörzet van, ahol az iskolában nincsenek cigány gyerekek. E település iskoláját, más települések iskolájával együtt 1975-ben körzetesítették be a közeli nagyközség iskolájához, ahol jelentős számú cigány gyerek tanult. Részben ennek okaként a településen 1991-ben újra megalakult az iskola, összevont osztályokkal, de nyolc évfolyamon 31 gyerekkel. Ma ez a település a Zemplén egyik kedvelt vadász és turista helye, ugyanúgy, mint az a település, amelynek iskolája szintén 1991-ben szerveződött újjá, hasonló körülmények között, azzal az eltéréssel, hogy ezen a településen lakik néhány cigány család. E két település példája azt mutatja, hogy a kedvezőbb gazdasági helyzetben levő településeken élő családoknak önálló iskola alapításával lehetőségük nyílt arra, hogy az addigi körzeti iskolába járó nem csekély számú cigány tanulótól így különítsék el gyerekeiket, akár az összevont osztályban való tanulás árán is.

6. tábla

**Az iskolakörzetek csoportosítása
az iskolákban tanuló általános iskolás korú cigány gyerekek
aránya szerint**

Iskoláskorú cigány gyerekek aránya az iskolakörzetekben	Iskoláskorú gyerekek aránya az adott településtípusban	Iskolakörzetek száma	Iskolakörzetekhez tartozó települések száma	Települések, ahol a cigány gyerekek aránya 60% felett van
nincs cigány tanuló az iskolában	2,0% (65)	1	1	0
30% alatt	27,9% (926)	4	15	1
30–60% között	22,0% (731)	5	11	1
60% felett	48,1% (1598)	6	25	15
Összesen	100% (3320)	16	52	17

Kiugróan magas azon gyerekek aránya (48,1%), akik abban a hat iskolakörzetben tanulnak, ahol a cigány gyerekek aránya 60% felett van. E hat iskolakörzethez tartozik a kistérség településeinek majdnem a fele. Ugyanakkor e 25 településből csak 15 olyan van, ahol a cigány gyerekek aránya is 60% feletti. Ha megnézzük azt a tíz települést, ahol az iskolában a cigány gyerekek aránya 60% felett van, de a településen élő cigány gyerekek aránya 60% alatti, alapvetően két típust különböztethetünk meg. Az egyik az a néhány aprófalú, ahol már csak 2-3 iskoláskorú gyerek él, és földrajzi helyzeténél fogva kénytelen az adott iskolakörzethez tartozni. A másik típus, amelyet fentebb változóban lévő településeknek neveztem. Ezek a települések az ingatlanárak drasztikus csökkenésével egyrészt megnyíltak a legszegényebb rétegek beköltözése előtt, másrészt a településen élő mobilabb családok éppen az alacsony ingatlanárak miatt nem tudnak magasabb státusú településre költözni. Ezen magasabb státusú, de a településre elköltözni nem tudó családok az iskola intézményeinek, struktúrájának átalakításával teremtik meg gyerekeiknek a megfelelő iskoláztatás feltételeit.

Az e településekhez tartozó iskolakörzetekből a nem cigány, nem szegény szülők elviszik gyerekeiket, többnyire a kistérség központjának iskoláiba. Így a cigány gyerekek aránya az iskolában jelentősen növekedik, a település iskolájából pedig „cigányiskola” lesz.

A kistérségben a tanulók 7%-a, 323 fő tanul iskolakörzeten kívül. Az iskolakörzeten kívül tanuló gyerekek 61,6%-a Encs két iskolájában tanul. Az egyik iskolában a tanulók 21%-a, a másikban a tanulók 11,1%-a iskolakörzeten kívüli. A szülői akaratra az encsi iskolákba íratott gyerekek száma összesen 199 fő, ebből a tanárok csak öt tanulóról mondták azt, hogy véleményük szerint cigány.

Egy másik iskolakörzet példája jól mutatja, hogy a szülők iskolaválasztását alapvetően a cigány gyerekek iskolán belüli aránya határozza meg. A „ni”-i iskolába ugyanannyi nem cigány gyereket hoznak a szülők „Hv”-ről, mint ahányat „Ni”-ből elvisznek Encs iskolába. Ezzel a „ni”-i iskola egyszerre tölti be az elbocsátó és befogadó iskola szerepét, csak azért, mert Encs iskolái „Hv”-ről már nehezen megközelíthetők. A „ni”-i iskolában fele akkora a cigány gyerekek aránya, mint a „hv”-i iskolában, bár az is igaz, hogy ebben az iskolában kétszer akkora a cigány gyerekek aránya, mint a kistérség központ iskoláiban.

E példa azt mutatja, hogy Encs, a kistérségi központ, az egyetlen város a földrajzi távolsága, megközelíthetősége miatt az adott településről. A cigány gyerekek iskolán belüli aránya alapján könnyen felállítható a kistérségben belüli iskolák hierarchiája. Egyes szélsőséges esetekben a kistérségi központ rossz megközelíthetősége arra készítheti az átalakulásban levő települések iskoláit, hogy az iskolakörzet átalakításával teremtsék meg a magasabb státusú, jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező szülők gyerekei számára a megfelelőnek ítélt iskoláztatás lehetőségét. (6. tábla)

7. tábla

Általános iskolás cigány gyerekek eltérő aránya az iskolákban és a településeken egy iskolakörzet példáján

Iskolák és oktatási forma	Tanulók száma az iskolában	Cigány gyerekek aránya az iskolában	Cigány gyerekek aránya a településen
A 1–8 osztály	212	39,6%	32,9%
B 1–4 osztály	31	90,3%	82,1%
C 1–4 osztály	41	100%	100%
D 1–8 osztály	67	98,5%	67,3%
Összesen	351	62,4%	60,7%

Ebben az esetben nem történt más, mint hogy az „A” és a „D” településen élő nem cigány szülők „üzletet” kötöttek: ha „D” település iskolája elvállalja a „B” és „C” település iskoláiból – egyébként „A”-ba kerülő és az ottani iskola presztízsét csökkentő – cigány gyerekek felső tagozatos oktatását, a „D” településen élő nem cigány szülők az „A” iskolában taníthatják gyerekeiket. Az ezeken a településeken lakó nem cigány szülők akaratára a helyi önkormányzatok három szegregált cigány iskolát tartanak fenn azért, hogy a nem cigány gyerekek lehetőség szerint minél kevesebbet legyenek együtt cigány társaikkal.

Mindezek azt mutatják, hogy ebben a gettósodott kistérségben élő, a lehetőségek szűkülése, az ingatlanok elértéktelenedése miatt magasabb státusú településekre elköltözni nem tudó, nem cigány lakosság a mobilitás egyetlen esélyét jelentő intézmény, az iskola saját érdekei szerint való átalakításával teremti meg gyerekei számára a mobilitáshoz szükségesnek vélt feltételeket, miközben a többségében cigány „esélytelenek” csoportját szegregálja. E folyamat eredményeképpen az iskolák polarizálódtak. Kialakultak a „központi” iskolák, ahol a települési átlagnál alacsonyabb a cigány gyerekek aránya. Ezekbe

az iskolákba a nem cigány, nem szegény szülők más településekről is elhozzák gyerekeiket, abban a nem megalapozatlan hitben, hogy ez az iskola tud mobilitási esélyt nyújtani gyerekeiknek. A „cigány” iskolákban többségében vannak azok a halmozottan hátrányos helyzetű, többségében cigány gyerekek, akiknek mobilitási esélyt teremtő oktatása a mintakövetést nyújtó csoport jelenléte nélkül, a problémára pedagógiaiul kevésbé felkészített tanárokkal szinte lehetetlen. Ezzel a lakóhelyi egyenlőtlenségekből adódó hátrány az iskolarendszeren keresztül öröklődik.

6. A gettósodó térség határai

A fentebb leírt jelenség, a „gettósodó térség” nem áll meg a kijelölt KSH körzet határánál sem. A kistérség mint mesterségesen képzett, adminisztratív, közigazgatási egység egybekel mellett ennek a fontos jelenségnek az értelmezésére sem alkalmas.

8. tábla

Összehasonlító adatok a szomszédos kistérségekre

Kistérségek	Munkanélküliek aránya*	Ezen belül tartósan munkanélküliek	Cigány tanulók aránya 1992 (járási adatok)	500 fő alatti települések aránya % (N)
Encsi	20,7	61,1	27,87	65,4 (36)
Szikszerű	18,0	58,9		63,0 (29)
Edelényi	17,4	62,9	27,59	62,5 (15)

* Borsod –Abaúj – Zemplén megye statisztikai évkönyve 2000.

Ha megnézzük a szomszédos kistérségek adatait, látható, hogy ezek szinte megegyeznek az Encsi kistérség adataival. Ebből alapos okunk van arra következtetni, hogy a fentebb vázolt jelenség mindhárom kistérségre érvényes. A gettósodó terület határai többé-kevésbé megegyeznek a Cserhátként ismert földrajzi egység határaival, ahol ma mintegy százezer ember él.